

טעות בברכת מעין שלוש

מיכאל דיטשר

ראשי פרקים:

- א. כשאדם רוצה לאכול פרי, מה הוא מתחייב לברך?
- ב. הזכיר על המחיה ושכח יין או פירות?
- ג. ראיות הגרש"ז ודיון בדבריו
- ד. הסבר בדברי הראב"ד והלכה למעשה

א. כשאדם רוצה לאכול פרי, מה הוא מתחייב לברך?

מובא בספר הבתים (ברכות ט, ב):

"כתב הראב"ד מי שאכל שני מינין וברך ברכה אחת מעין שלש על אחד מהם, ולא נתכוון לברך [אלא] על אותו דבר לבד אינו פוטר המין האחר, וצריך לברך על השני ברכה אחת מעין שלש, ואף על פי שברכה אחת לשניהם, כגון סולת ומעשה קדרה או פת הבאה בכסנין ע"כ."

שאלה ראשונה שעולה מדברי הראב"ד היא האם דיבר בסתמא שלא התכוון או שכיוון בהדיא שלא לפטור אלא את אחד מן המאכלים שאכל. לפי דברי הראב"ד (כתוב שם ר"ה ג) שפסק הלכה כמאן דאמר מצוות צריכות כוונה אפשר להגיד שאפילו אם לא כיוון בסתמא לא יוכל לפטור את המין השני שאכל.

המשנ"ב (ס"ק י) פסק עפ"י המג"א שמצוות צריכות כוונה רק בדאורייתא ולכן נחשוש רק לגבי ברהמ"ז, ממילא לא נחשוש גם באופן שכזה ולא נברך שוב ברכת מעין ג'.

אך איזה חידוש בכל זאת מצינו בדברי הראב"ד? נקדים בחקירה בעניין ברכה ראשונה. כשמונחים לפני אדם שני מיני מאכלים עם אותה ברכה (קוראסון ועוגה לדוגמה), האם הוא מחוייב בברכה אחת על שני המאכלים או שמא כל אחד מהם טעון ברכה בפני עצמו אך הוא יכול לפטור את השני בברכת האחד? הגמרא בברכות (מא.) מביאה את עולא שמסביר את מח' ת"ק ור' יהודה לגבי היו לפניו כמה מיני פירות דוקא בברכות שוות. רש"י, הרא"ש ועוד ראשונים מסבירים שכיוון שהאחד נפטר בברכת חבירו אנו שואלים איזה ברכה עדיף להקדים. אם נשווה את דיני ברכה ראשונה לברכה אחרונה (מה שנדון יותר בהמשך), אפשר להסביר את דברי הראב"ד עפ"י מה שאמרנו. דהיינו כל מאכל התחייב בברכה אחרונה בפני עצמו ואם לא כיוון בהדיא לפטור את שניהם, יתחייב לברך שוב על המין שלא כיוון לפטור. אך אם נגיד שאדם התחייב בברכה אחת, גם אם מצוות צריכות כוונה האדם התחייב לברך את ה' ולא לברך על כל מין בפני עצמו.

הלחם רב (רח ס"ק ז)¹²² כתב שברכת על המחיה יש בכוחה לפטור את היין והתמרים מברכת מעין ג' כיוון שהם זייני אך לא את כל הדברים שחייבים בברכת מעין ג'¹²³.

¹²² ה"ד בעטר"ז ונפסק בבה"ט סק"ג.

¹²³ יל"ע למה לא יפטור את כל מה שמיזן זייני כמו שמצינו בברכת מזונות עפ"י החי"א (כלל נ"ח, ג) ואכמ"ל.

ב. הזכיר על המחיה ושכח יין או פירות?

יל"ע באופן שאדם התחייב בברכה אחרונה על מזונות ויין או תמרים ובברכת מעין ג' הזכיר רק על המחיה ושכח להזכיר את היין או הפירות האם יהיה חייב לחזור ולברך שוב ברכת מעין ג' או שמא יצא בדיעבד במה שהזכיר על המחיה. הראב"ד הנ"ל ודאי יחייב ברכה נוספת אך האם אנו נחשוש לסב"ל וכיוון שמצוות לא צריכות כוונה לעניין ברכות, נפטור מברכה נוספת.

בספר קרן יש"י לגר"י זילברמן על ברכות (מ:) הביא את השאלה הנ"ל ופסק שלא יחזור וניפטר ממילא כיוון שמצינו שעל המחיה פוטר בדיעבד את ברכת היין. הובא שם בספר מכתב של הגר"א ראם וכן הערת הגרש"ז אויערבאך¹²⁴ שצריך לחזור.

הרב ראם הביא ראייה לדבר מסימן ר"ו (ב) שם פסק השו"ע שאם מונח לפני אדם פרי עץ ופרי אדמה ומברך בפה"א ומתכווין לפטור את שניהם יצא ידי חובה. גם לגבי פסק המחבר מובאת מחלוקת האחרונים אך משמע בודאי שאם לא התכוון בהדיא לפטור, לא פטר. ממילא בנידו"ד ששתי הברכות מונחות לפנינו ולא התכוון בהדיא לפטור את היין בברכת על המחיה נראה שיצטרך לחזור לברך.

הגר"י זילברמן עונה לו שחלוק הדין בסימן ר"ו כיוון שלכל פרי יש ברכה בפני עצמו אך במעין ג' הכל נועד להכלל ביחד וממילא יש בכח ברכה זו בלבד לפטור הכל. דהיינו, כיוון שהאדם התחייב בברכה אחת על כל מה שאכל אך שכח פרט בברכה, כיוון שאותו פרט יכול להפטר בעל המחיה נחשב כאילו בירך עליו. מדברי הראב"ד שהבאנו לעיל הסקנו שכל מין חייב ברכה בפני עצמו ואם כיוון לפטור רק מין אחד, המין השני לא נפטר ממילא כל שכן במקרה שברכה זו מועילה רק בדיעבד וממילא דברי הגר"י זילברמן נראים שנסתרים מדברי הראב"ד.

למעשה, מצינו מחלוקת גדולה בדבר. מגדולי הפוסקים¹²⁵ פסקו כדברי הקרן ישי שנפטר בברכת על המחיה ולא יצטרך לשוב ולברך מעין ג' על היין. מנגד, כשיטת הגרש"ז גם כן יש סיעת פוסקים¹²⁶ שסוברים שלא נפטר בברכת על המחיה על היין ששתה ויאלץ לחזור ולברך.

ג. ראיות הגרש"ז ודין בדבריו

הגרש"ז (בהערה לספר ובמנח"ש) הביא 2 ראיות לדבריו והסיק שכל מה שאמרנו שברכת היין נפטרת בברכת על המחיה זה רק באופן שבירך רק על היין וכדי שברכתו לא תהיה לבטלה, אמרנו שעל המחיה תפטור את היין. מלבד החידוש שבדבר אפשר גם להגיד שכדי לא ליצור ברכה שאינה צריכה (אף שהיא בשוגג בציור שלנו ולא ברור כמה זה חמור) גם נגיד שברכת על המחיה תפטור בדיעבד את היין.

נחזור לראיות הגרש"ז כנגד הקרן יש"י. ראייה ראשונה (רצט, ח): כשפוטר היין שבתוך המזון שא"צ לברך עליו גם א"צ לברך ברכה אחרונה על כוס של הבדלה. ואם אין לו אלא כוס אחד וסבור שיביאו לו יין יותר והבדיל על אותו כוס ואח"כ לא הביאו לו יותר ובירך בהמ"ז בלא כוס, יש מי שאומר שצריך לברך ברכה אחרונה על כוס של הבדלה.

¹²⁴ פסק כך גם במנח"ש (א, צא, ו).

¹²⁵ כה"ח (רח סקע"ו), ברכת הבית (שער ט"ז שערי ברכה ל"ג), חזו"ע (ברכות עמ' קפט) ועוד.

¹²⁶ שר"ת הר צבי (א, קה), תשובות והנהגות (א, קמז) ועוד.

הגרש"ז הבין מהשו"ע שבירך בהמ"ז בסתמא ובכל זאת ברכת היין לא נפטרת וצריך לשוב ולברך ברכת מעין ג'. ראיתי שדחו את הגרש"ז שהבדלה אינה צורך סעודה ולכן בהמ"ז שפוטרת את הסעודה לא יכולה לפטור את היין באופן שכזה. עוד דבר שלא הבנתי בראייתו שהמשנ"ב (שם ס"ק כט) פסק שלמעשה לא יחזור ויברך על היין.

ראיה שניה (רח, טו): השו"ע מביא שבדיעבד אם בירך על הענבים בפה"ג או עה"ג אחריהם יוצא בדיעבד. המשנ"ב (ס"ק סט) כותב:

"וה"ה אם שתה יין ונתכוין לפטור הענבים דיצא כמ"ש סימן ר"ו ס"ב עי"ש [אחרונים. וע"ש במ"ב מה שכתבנו בזה וה"ה לעניננו]. ואינו דומה לסי"ד דהתם לא כוון בפירוש בברכת פה"ג לפטור הענבים לכן אמרינן דממילא לא מיפטרי דלכתחלה יש לו לברך על כל אחד ברכה מיוחדת".

מכאן מוכיח הגרש"ז שכדי לפטור את הענבים בברכה אחרונה צריך לכוון לפטור אותם בהדיא אך אם לא כיוון בהדיא, לא יפטרו בדיעבד. בקטנותי, הייתי רוצה לדחות את דברי הגרש"ז אך אודה שיש בזה מן החידוש. המקור לדברי המשנ"ב הינו במג"א (כג). לענ"ד, במג"א דובר רק לעניין ברכה ראשונה אך לעניין ברכה אחרונה לא חשב המג"א לדבר וכן הפמ"ג על אתר לא הרחיב את דין המג"א גם לגבי ברכה אחרונה. ממילא הייתי רוצה להגיד שהדין שכתב המשנ"ב נכון רק לגבי ברכה ראשונה אך אם אדם אכל ענבים ושתה יין והזכיר במעין ג' רק עה"ג **בסתמא**, יפטר בדיעבד מברכת הענבים ולא ישוב לברך שוב מעין ג'.

ולמה באמת לחלק בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה? הפמ"ג בפתיחה להלכות ברכות (ס"ק י ד"ה מריש) רוצה לחלק בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה בסברא זו. כשעומדים לפני שני סוגי פירות, אני לא מחוייב כרגע לברך על אף אחד מהם אלא שאסור לי לאכול אא"כ אברך עליהם ולכן כדי לפטור את שני הדברים שעומדים לפני, אצטרך לכוון בהדיא לפטור אותם בברכה אחת. לעומת זאת, אחרי שכבר אכלתי אני מחוייב בברכה אחרונה על כל מה שאכלתי ולכן כשאברך, הברכה תפטור ממילא כל דבר שביכולת אותה ברכה לפטור. הסברא יפה ומחוררת והיא הובאה הן בשו"ת הר צבי הנ"ל והן בשו"ת רב פעלים (ב, לב)¹²⁷ אך נראה לכאורה מהראב"ד שהבאנו לעיל לא כפמ"ג שהרי בראב"ד ראינו שכל דבר שאדם אוכל (פת הבאה בכיסנין וסולת או מעשה קדירה) מחוייב בברכה בפני עצמו וצריך לכוון להוציא כל דבר בפני עצמו וברכה אחרונה לא תפטור ממילא את כל מה שביכולתה לפטור.

ניתן להגיד שהראב"ד החזיק שבין בברכה ראשונה ובין בברכה אחרונה החיוב הוא חיוב חפצא על כל פרט ומאכל בפני עצמו לברך עליו ומנגד הפמ"ג הבין שהחיוב בברכה ראשונה הינו חיוב חפצא אך החיוב בברכה אחרונה הוא חיוב בגברא ומשם הגיע הפמ"ג לפסקו. אם כן, הפמ"ג שכנראה לא ראה את ספר הבתים נסתר ולכאורה נישאר עם דין הראב"ד (למרות שמדין מצוות צריכות כוונה בברכות נראה שבכל זאת לא נחייב אדם לפטור באופן שכזה). אך אפשר גם להגיד שהפמ"ג גם סבר שבברכה אחרונה מברכים על החפצא אך כיוון שכבר אכל הכל לפנינו בתור דבר אחד והחפצא הוא כבר אכילה אחת ולא שייך להפריד ביניהם.

ד. הסבר בדברי הראב"ד והלכה למעשה

¹²⁷ יל"ע מה בדיוק סבר הבא"ח לגבי הפמ"ג הזה. אני הבנתי שהוא הסכים לעיקר דינו וסברתו אך מההר צבי והפס"ת ר"ח הערה 157 נראה לא כן וצ"ע.

אז מה בכל זאת ניתן להסביר בדברי הראב"ד? הגמ' בריש פרק כיצד מברכין (לה.) לומדת את המקור לחיוב ברכה שלפני ואחרי האוכל. למסקנה הגמ' אומרת שזאת סברא שלא יהנה האדם מהעולם בלא ברכה. אז למה פעמיים? חקרו רבים בגדר ברכות הנהנין האם זה שבח והודאה או שמא זאת ברכה המתירה וראיתי בגר"ד סולובייצ'יק (רשימת שיעורים לה. ד"ה גמ' וז"ל מנה"מ) שאמנם בברכה ראשונה החקירה הזאת קיימת אך בברכה אחרונה ודאי שזה משום הודאה לה' וזה פשוט. נראה שאם החיוב בברכה הוא להודות על כל דבר שאכלנו, הראב"ד אומר שכל דבר בפני עצמו הוא הנאה נפרדת והעובדה שלכולם משותפת אותה ברכה אינה אומרת שאפשר לפטור את כולם בסתמא בברכה אחת.

לעניין מעשה בכל זאת נשארנו במחלוקת הפוסקים ולכאורה בסב"ל נחשוש ולא נברך. אך האם יש כאן סב"ל? הבית יוסף (רח) מביא בסתמות ללא חולק את דעת בה"ג, רמב"ם, רשב"א ועוד סיעת ראשונים שאם אכל כמה מינים המחוייבים בברכת מעין ג', מברך ברכה אחת וכולל את כולם ביחד וכן פסק בשו"ע (שם יב). אך בכל זאת יש עוד ראשונים¹²⁸ שחולקים ופוסקים שצריך לברך על כל דבר בנפרד ובאשל אברהם בוטשאטש על אתר מביא שבמקרים מסויימים אולי יוכל לברך לכתחילה על כל דבר בנפרד ולא יהיה חשש ברכה שאינה צריכה.

אם נחזור לנידוננו, אדם שבירך על המחיה ולא הזכיר את ברכת היין, ספק האם הוציא את ברכת היין. אם הוא יברך על היין שוב, האם זה יהיה לבטלה? ודאי שכן. אך אם לא פטר את היין ויברך שוב? לכאורה זה יהיה גרם ברכה שאינה צריכה שודאי מחוייב בה כרגע. לכן נלע"ד שלמעשה לא יחזור ויברך מחשש סב"ל.

¹²⁸ הובאו בהלכה ברורה לגר"ד יוסף ח"י שער הציון ק"ז.